

Cumhuriyet Modernleşmesi Bağlamında Ziya Gökalp'te Kurtuluşun ve Terakkinin Reçetesi

Fatih AKYÜZ*

Sosyologu olmayan bir kavim, yürüyeceği doğru yolu tayin edemez.

Ziya Gökalp

Özet

Türk sosyoloji tarihi denilince akla ilk gelen isimlerden biri Ziya Gökalp'tir. Gökalp, ülkemizde sosyolojinin kurumsallaşmasına öncülük eden kişi olmasının yanında devrinin; sosyal, siyasi, ekonomik ve dini birçok problemini kaleme almıştır. Devrinin problemlerini kendisine dert edinmiştir. Öyle ki mesaisinin çok önemli bir kısmını ülkenin problemlerine çözüm bulmak için harcamıştır. Kökten çözüm arayışlarının merkezindeki kişidir Ziya Gökalp. Ona göre eğer bir kurtuluş sağlanacaksa bu bilimsel ilkelere uygun olarak gerçekleşebilir. Bu bağlamda Fransız sosyolog Durkheim başta olmak üzere pek çok bilim adamının yöntemlerini kullanarak toplumun geçmişini anlayıp kurtuluşuna ışık tutmaya çalışmıştır. Gökalp, yaşadığı çağın milliyet çağı olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla kurtuluş yolunda atılması gereken ilk adımlardan biri *ulusal bilincin* yaratılmasıdır. Burada Gökalp, evrimci anlayış çerçevesinde ulusal bilincin nasıl yaratılacağını ele almıştır. Evrimci/ilerlemeci anlayış ekseninde kavimden imparatorluğa, imparatorluktan da milli devlete giden bir devlet tipolojisi ortaya koymuştur. Milli devlet aşamasına eriştiğimizde ulusal bilincin de oluşacağı inancındadır. Yanı sıra Gökalp, terakki için hars ve medeniyet ayrımı yapmıştır. Bu ayrım üzerinden yeni *milli kimliğin* nasıl oluşacağı konusunda yol göstermiştir. Bu çalışmanın temel amacı da Ziya Gökalp'in toplumun kurtuluşu ve terakkisi için ortaya koyduğu düşünceleri irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Evrim, Hars ve Medeniyet, Millet, Modernleşme, Ziya Gökalp

Abstract

Ziya Gökalp is one of the first names that come to mind when it comes to the history of Turkish sociology. Gökalp, besides being the person who pioneered the institutionalization of sociology in our country; he wrote many social, political, economic and religious problems. He was concerned about the problems of his time. So much so that he spent a significant part of his time to find solutions to the problems of the country. Ziya Gökalp is the person at the center of the search for a radical solution. According to him, if salvation is to be achieved, it can happen in accordance with scientific principles. In this context, he tried to understand the past of society and shed light on its salvation by using the methods of many scientists, especially the French sociologist Durkheim. Gökalp stated that the age he lived in was the age of nationality. Therefore, one of the first steps to be taken on the road to liberation is the creation of *national consciousness*. The main purpose of this study is to examine Ziya Gökalp's ideas for the salvation and progress of society.

Keywords: Evolution, Culture and Civilization, Nation, Modernization, Ziya Gökalp

* Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, f.akyuz@alparslan.edu.tr, ORC ID: 0000-0002-4467-3042

Giriş

Ziya Gökalp, her ne kadar doğum tarihi konusunda çeşitli tartışmalar olsa da damadı Ali Nüzhet Göksel'in belirttiğine göre 23 Mart 1876 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. Babası Tefik Efendi, nüfus ve evrak müdürlüğündeki memurluklarının yanı sıra Diyarbakır valiliğinin resmi yayın organı olan Diyarbakır gazetesinin başyazarlığını yapmıştır (Kongar, 2019: 29). Tefik Efendi, edebiyata ilgi duymuş, Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, divan edebiyatı ve doğu edebiyatını birincil kaynaklardan okumuştur. Babasının bu nitelikleri Gökalp'in yetişmesinde ve olgunlaşmasında oldukça etkili olmuştur. Tefik Efendi, dönemin önemli yazarlarından olan çağdaşı Namık Kemal'in savunduğu vatanseverlik ve özgürlük ülkülerini oğlunun gönlüne yerleştirmiştir. Bu doğrultuda Tefik Efendi'nin Gökalp'ten beklentisi, hem Batılı tarzda bir eğitim alması hem de Müslümanlığını muhafaza etmesi olmuştur (Başoğlu, 2021: 11). Babası Tefik Efendi'den sonra Gökalp'in hayatına birçok isim etki etmiştir. Bunlardan ilki babasının vefatından sonra onu sahiplenen, ona Arapça ve Farsçayı öğreten amcası Hasip Efendi'dir. Hasip efendi de oldukça aydın bir kişiliktir. Öyle ki el-Kindi'den İbn-i Hladun'a kadar İslam felsefesini ve İslam kültürünü bilen biridir. Bu özelliği, yeğeni Gökalp'in de İslam felsefesine ait nerdeyse bütün klasikleri okumasına vesile olmuştur. Özellikle İbn-i Sina, Farabi, İbn-i Rüşd, Mevlâna, İmam Gazali ve Muhiddin Arabi'nin metinlerini incelemiştir. İmam Gazali ve Muhiddin Arabi Gökalp'in dikkatini celp etmiş, bilhassa Gazalinin şüphesi onu çok düşündürmüştür. Dolayısıyla İslam kültürüyle tanışması amcası vesilesiyle gerçekleşmiştir (Ülken, 2007: 13). Gökalp, Hakikat-ı Kübra adını verdiği gerçeği bulabilmek adına İslam ve tasavvufa yönelmiştir (Başoğlu, 2021: 13).

Eğitim hayatının başlangıcında Gökalp'i ilk etkileyen isim, Diyarbakır Mekteb-i Rüştîye-i Askeriye'nin müdürü İsmail Hakkı Bey'dir. İsmail Hakkı Bey, Gökalp'teki cevheri fark etmiş ve onunla özel olarak ilgilenmiştir. Gökalp'in Fransızca öğrenmesi ve Batılı metinlerle tanışması İsmail Hakkı Bey sayesinde gerçekleşmiştir (Karakaş, 2008: 437). Fakat Gökalp'in zihin dünyasına Batı perspektifli yeni bir bakışı açısı kazandıran kişi Mülkiye İdadesi'ndeki tabiiye hocası Doktor Yorgi'dir.¹ Doktor Yorgi'nin rahle-i tedrisatından geçen Gökalp, o

¹ Mülkiye İdadesi'nde Gökalp'le en çok ilgilenen kişi Biyoloji hocası Dr. Yorgi'dir. Özellikle Yunan filozoflarını okuması konusunda ona rehberlik ediyordu. Ancak Ülken'e göre, Gökalp'i intihara sürükleyen ve inanç krizleri yaşamasına neden olan kişi de Dr. Yorgi'di. Dr. Yorgi ve daha sonrasında Abdullah Cevdet'in ekibe dâhil olmasıyla Gökalp'in dindar aile çevresiyle çatışması gün geçtikçe derinleşmiştir. Bkz. Vakkasoğlu, 2019: 76.

günlerin mevcut yaşam tarzı dışında yeni bir düzene ve yeni bir hayata hasret duymaya başlamıştır. Okudukları üzerinden devrin gidişatını değerlendirmeye yönelmiştir. Okuduğu ve yaşadığı arasındaki ilişkiler Gökalp'in ilk tepkilerini ortaya koymasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda mevcut düzene ilk tepkisi okul sıralarında “padişahım çok yaşa” yerine “milletim çok yaşa” şeklinde zuhur etmiştir (Kongar, 2019: 29-30). Bu bilgiler ışığında bakıldığında Gökalp'in gençlik yıllarında zihninde üç fikrin tohumları atılmıştır: birincisi, eğitim sırasında almış olduğu Batıcı ilim ve felsefe. İkincisi, yasak olmasına rağmen el altından yayılan vatan ve özgürlük fikirleri. Üçüncüsü ise, Hasip Efendi'nin okuttuğu Şark ve İslam metinlerinden kaynaklı tasavvufi anlayış (Vakkasoğlu, 2019: 17).

Gökalp, Diyarbakır'dan sonra Selanik'e geçmiştir. Hayatındaki kırılma anlarından biri Selanik'te geçirdiği gündür. Selanik'e gelinceye kadar dini ve tasavvufi bir hayat süren Gökalp'in, bu şehirde ismi ile birlikte ruhu da değişmiştir. Diyarbakırlı Mehmet ziya, Selanik'te Gökalp olmuştur. Yeni Gökalp hem madden hem de manen Diyarbakır'la ilgisini kesmiştir. Bunun en önemli göstergesi ise Diyarbakır'dayken yazdığı ve ilgilendiği konular ile Selanik döneminde yazmış olduğu ve ilgilendiği konuların farklılaşmasıdır. Gökalp, Selanik'te sosyolojiyle tanışmıştır. Bilhassa sosyoloji ile olan tanışıklık onu farklı konulara yönlendirmiştir. Osmanlıcılıktan uzaklaşmış Türkçülüğe ilgi duymaya başlamıştır. Ayrıca yaşadığı bu zihinsel dönüşüm vasıtasıyla mevcut problemleri yeni bir perspektifle değerlendirme imkânı elde etmiştir. Yeni bir sosyolojik bakış kazanmıştır. Gökalp'in şiar edindiği sosyoloji anlayışı Fouille'nin tesiriyle gerçekleşmiştir. Fouille onu Durkheim sosyolojisine götürmüştür.² Gökalp'in Durkheim sosyolojisini tercih etmesi bilinçli bir zihnin ürünüdür. Çünkü Gökalp, imparatorluğun içerisinde bulunduğu sosyal problemlerin siyasal içerikli olduğunu gözlemlemiştir. Dolayısıyla bu problemlerin yine siyaset aracılığıyla çözülebileceğine inanmıştır. Bu minvalde toplumun siyasal menşei problemlerini ortadan kaldırmak için İttihat ve Terakki'nin Batıcı ve milliyetçi destek olmak amacıyla Durkheim sosyolojisini tercih etmiştir (Karakaş, 2008: 447-448).

² Gökalp yukarıda zikredilen isimlerin dışında pek çok isimden etkilenmiş olsa da onun sosyolojisinde Durkheim'in ayrı bir yeri vardır. Onu Durkheim'le tanıştıran kişinin Fouille olduğu iddia edilse de Bulut'a göre Durkheim metinleriyle tanışmasına vesile olan kişi Birinci dünya savaşı sonrasında Munis Tekinalp müstear ismini kullanan Moiz Kohen'dir. Bkz. Bulut, 2021: 107.

Gökalp'in sosyolojisini Durkheim üzerinden şekillendirmesinin bir diğer nedeni de Durkheim'in Fransa'nın buhrandan kurtulması için ulus temelli yeni bir toplum modeli inşa etmesidir. Onu Durkheim noktasında ikna eden asıl düşünce budur. Çünkü Gökalp Osmanlı'nın da ancak yeni bir ulus inşasıyla kurtulacağını düşünmüştür (Bulut, 2021: 105-106). Ayrıca ona göre sosyoloji, sosyal olayları tanımlayan, açıklayan ve doğal yasaları bulmada yardımcı bir bilimdir. Neden sosyoloji? Çünkü Ziya Gökalp'e göre sosyolojinin konusu olan toplumsal hadiseler, evvelinde farklı ilimler tarafından incelenmiştir, hatta kendi tabiriyle 'işgal' edilmiştir. Dolayısıyla daha öncesinde topluma dair üretilmiş yanlış fikirler sosyoloji sayesinde düzeltilecektir. Geçmişte bilimsellikten uzak ve neden-sonuç ilişkisi içerisinde analiz edilmeyen toplumsal problemler sosyoloji sayesinde bilimsel bir yöntemle ele alınacaktır. Toplumun yaşadığı değişimler ve toplumsal olayların sebebiyet verdiği sonuçlar sosyoloji bilimiyle tespit edilecektir. Bu da toplumun işleyişinde aksaklığa sebep olan olayların anlaşılmasının yanında toplumun geleceğinin de kestirilmesini sağlayacaktır. Böylelikle Gökalp o döneme kadar bihaber olunan sosyolojiye önemli bir misyon yüklemiştir (Turgut, 2021: 69-70).

Çökmek üzere olan bir topluluk söz konusu. Dolayısıyla Gökalp, bu çöküşü nasıl durdurabiliriz ya da bu çöküşten nasıl kurtulabiliriz sorusunun peşinden gitmiştir. Gayesi bu soruya çözüm bulmak olmuştur. Uzunca bir süre istibdata karşı mücadele etmiştir. Ülkenin içerisinde bulunmuş olduğu durum Gökalp'in yeni bir toplumsal yapı modeli geliştirmesi açısından oldukça olanaklı görünüyordu. Diğer taraftan Gökalp'in olduğu dönemde toplum, sosyal bilimlere oldukça yabancıdır. Toplumun zihninde var olan bilim anlayışı daha çok fizik ve fen bilimleridir. O döneme kadar özellikle fen bilimlerinin maddi dünya anlayışına dair ortaya koyduğu somut fikirlere bakıldığında bunun çok da yadsınmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak ona göre kavim denilen olgu, toplum türelerinden biridir. Ve bunu da inceleyecek, araştırarak ve ona dair fikirler ortaya koyacak şey de toplumsal gerçeklikleri inceleyen bir bilim dalı olan sosyal bilimdir. Gökalp buna da içtimaiyat demektedir. İçtimaiyatın konusu gruplar ve kurumlardır. Çünkü toplumsal hayatın merkezinde gruplar (zümre) ve kurumlar (müessesese) vardır. Grup, yani zümre özel dayanışma ile birbirine bağlı merkezinde etkileşimin ve temasın olduğu birbirine bağlı bireylerin toplamıdır. Aile, Devlet, Aşiret, millet vs. grup

örnekleridir. Kurum ise toplumun bireylere düşünmeye, eylemeye ve davranmaya yönelik dayatmış olduğu kalıplardır. Hukuk, ahlak, din kurum örneklerini oluşturmaktadır. Gökalp, bu iki unsur üzerinden toplumun geneline ulaşmayı hedeflemiştir (Kongar, 2019: 34-35).

Toplumlar, norm ve değerleri yerinden oynatan sosyal-siyasal değişim ve dönüşüm dönemlerinde sarsıntının neden olduğu kargaşa karşısında yeni bir çıkış yolu arar. Yeni bir denge bulma gereksinimi insanları yaşananlar karşısında detaylı incelemeler yapmaya zorlar. İşte Gökalp bu çalkantılı ve zor dönemde yeni bir denge ve düzen bulma gereksinimine en yüksek seviyede tercüman olmuş ya da bu arayışlara en yüksek seviyeden cevap vermiş bir düşünürdür (Vakkasoğlu, 2019: 63). Gökalp kurtuluşun çaresini her daim sosyolojinin kılavuzluğunda aramaya koyulmuştur. Çünkü ona göre yıkılmaya yüz tutmuş Osmanlı imparatorluğunun veya yeni kurulacak olan milli devletin içerisinde yaşayan çeşitli etnik gruplar arasında denge ve düzeni sağlayacak olan araç ilmi içtima'dır (İnalçık, 2000: 15-16).

Gökalp, ilmi içtimaya yüklediği anlamın yanında geçerliliğinin olabilmesi için kurumsallaştırılması gerektiğinin farkındaydı. Bu doğrultuda attığı ilk adım Darülfünun da ilmi içtima adı altında ders vermektir. Dolayısıyla Gökalp, 1915 yılında sosyoloji kürsüsünü kurdu. Ancak bilinmektedir ki Darülfünun da sosyoloji dersi veren ilk kişi Ziya Gökalp değildi. Ondan evvel Ahmet Şuayıp tarafından ilm-i cemiyet ismiyle ders verilmekteydi. Ayrıca Emrullah Efendi'nin de iktisat ve ilm-i içtimai adında bir ders verdiği bilinmekteydi. Sosyolojiye dair atılmış bu adımlar önemli görülmele birlikte hiçbiri Gökalp'in yarattığı etkiyi yaratamadı (Turgut, 2021: 50). Gökalp'i bu kadar ön plana çıkararak ve kendi dönemi düşünürlerinden ayıran en temel özelliklerden biri sistematik bir düşünce arayışı içerisinde olmasıydı. Yanı sıra dönemin değişen ve dönüşen sosyal ve siyasal şartlarına göre düşüncelerini gözden geçirmiş siyasi irade ile toplumun genel eğilimlerini uzlaştırmıştı. Bunu yaparken de yukarıda da ifade edildiği gibi Durkheim metodolojisi ona rehber olmuştu (Özyurt, 2016: 180).

İnalçık'a göre (2000: 15), Durkheim'in metodolojisini izleyen Gökalp, özellikle sosyoloji teorileri konusunda kendine özgü orijinal fikirler ortaya koymuştur. Bu anlamda Gökalp'in orijinal olduğu konusunda pek çok düşünür ve sosyolog aynı kanaate sahiptir. Hars, içtimaiyat, örf ve mefkûre gibi Gökalp'e ait kavramlar bu görüşü destek-

ler niteliktedir. Saltanattan cumhuriyete geçiş döneminde radikal hızlı değişimleri sosyolog olarak gözlemlemesi ve derinlemesine incelemesi kuşkusuz onun sosyolojik çözümlmelerine orijinallik kazandırmıştır. Yeni bir dönemin başlangıcında Ziya Gökalp gibi bir mütefekkir ve sosyal bilimciye sahip olmak hem Türkler hem de Türk Dünyası için bir talih eseri olmuştur. Sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlar başta olmak üzere hemen her konu hakkındaki bilimsel tutum ve davranışları onu bu alanlarda fikrine başvurulmuş Türk aydını haline getirmiştir.

Gökalp, bireyden ziyade topluma dönük bir sosyologdur. Sosyolojist bir bakış açısıyla toplumu her şeyin üzerinde görmektedir. Toplum, bireyin üzerinde tahakküm kurmakta ve bireye her şeyinin kabul ettirmektedir. Diğer taraftan bireycilik, insanı ülküsüz ve inançsız bırakmaktadır. İnsanı intihara götüren başlıca unsur da bireyciliktir. Oysa toplumculuk bireyciliğin aksine insanlar arasında eşitliğin ve kardeşliğin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Gökalp için bu yönleriyle toplum kutsallık arz etmektedir. Toplum, en üstün manevi otorite olarak ifade edilmektedir. Durkheim'den mülhemle aldığı toplum kavramı, onda millet olarak cisimleşmektedir. Dolayısıyla Gökalp için milliyetçilik kutsal olarak tanımlanmaktadır (Kaçmazoğlu, 2019:19).

Gökalp, milletleri sınıflarken dinden harsa doğru bir geçişin olduğu görülmektedir. Aslında ona göre medeniyete geçişte dinin merkezde olduğu bir hayat anlayışından kültürün merkezde olduğu bir toplumsal yapıya doğru gidiş vardır. Ve medeniyet olabilmeyenin temelinde hars yani kültür bulunmaktadır. "Hars kaynakları başka olan uluslararası kurumlar arasında samimi bir uyum oluşturacak ve onları bir organizmanın organları arasındaki dayanışmaya benzer bir yaşama kavuşturacaktır." Durkheim etkisinden kaynaklı bir yapısal işlevsellik vurgusu görüyoruz. Bu yapısal işlevselliği sağlamlaştıracak doğuracak olan hars yani kültürdür. Onun fikri dünyasında evrimsel model içerisinde harsi millet ideal olan toplumu imlemektedir. "Gökalp bir evrim modelinden söz etmektedir. Buna göre toplumlar önce ilkel kavimler biçiminde bulunurlar. Sonra dinsel ulus niteliği alırlar. Dinsel uluslar da evrimleşerek yasal uluslara dönüşürler. En sonunda da insan toplumları kültürel ulus biçimine erişirler. Gökalp buna hars millet diyor." Bir toplum harsi millet olma yolunda çaba göstermelidir. Bu çabanın başında ekonomik durum gelmektedir. Harsi mille-

te geçişin hızı ekonomik durumunuzla ilintilidir. Ziya Gökalp, Türk harsını Batı medeniyetiyle etkileşime sokmak istemektedir. Yani sıra ona göre Osmanlı ve Batı medeniyetinin bir araya gelmesi olanaksızdır. Tanzimatçılar ve diğer siyasilerin kaçırdığı nokta da Osmanlı ve Batı medeniyetinin birlikte yaşamasının mümkün olmayışıdır. Ona göre siyasi beceriksizlik ve olumsuzluklar beraberinde geri kalmış bir ekonomiyi/endüstriyi, toplumsal az gelişmişliği meydana getirmektedir. Siyasi başarı ekonomik gelişmeyi de tetikleyen bir unsurdur. Dolayısıyla iyi bir ekonomi hemen hemen diğer bütün alanları da pozitif anlamda dönüştürmektedir. Bu alanlardan biri de ulusal bilincin oluşmasıdır. Ona göre iktisadi kalkınmanız ne kadar güçlüyse ulusal bilinç de o denli güçlüdür (Kongar, 2019: 44-47).

Gökalp temelde bir ulusal bilincin yaratılması çabası içerisindedir. Burada metinlerinde hars ve medeniyet ayrımı üzerinden ulusal bilincin nasıl gerçekleşeceği konusunda geniş açıklamalarda bulunur. Öyle ki hem *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* kitabında hem de *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında hars ve medeniyet ayrımına özel bir önem atfeder. Bu ikili ayrımın yapılmasının nedeni ise o güne kadar birbirine çok uzak gibi gözüken Türkçülüğü, İslam'ı ve Muasırılığı birbirine yaklaştırmaktır. Yani bu üç unsurun bir arada olabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Bu minvalde Türklük temelli inşa edilmesi gerektiği yeni toplum ya da devletin İslam medeniyet dairesinden nasıl çıkıp Avrupa medeniyet dairesine dâhil olacağını kuramsal bir açıklamasını yapmaktadır. Bu bilgiler ışığında bakıldığında Gökalp, Batılılaşma ve modernleşme serüvenimizin merkezindeki isimdir (Bulut, 2021: 109).

Modernleşme serüvenimize bakıldığında iki dönemin ön plana çıktığı görülmektedir: Osmanlı ve cumhuriyet modernleşmesi. Gökalp, her ne kadar cumhuriyet tecrübesi kısa sürmüş olsa da her iki dönemi tecrübe etmiş birisidir. Öyle ki Gökalp, Osmanlı ve cumhuriyet modernleşmesinin ideoloğunu yapmıştır. Kısacası o, her iki dönemin kendi sosyolojik dinamiklerini (Akın, 2021: 105) özümsemiş ve çözüm üretmeye çalışmıştır. Bu bağlamda çalışmada da ilk olarak evrimci anlayış çerçevesinde ortaya koyduğu fikirler tartışılacaktır. Daha sonrasında ise hars ve medeniyet konusunda üretmiş olduğu fikirler ele alınacak ve Gökalp hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Ziya Gökalp'te Evrimci Anlayış

Gökalp, geçmişini anlayıp bugüne ve geleceğe ışık tutmaya çalışmıştır. O, geçmişini anlayabilmenin iyi bir siyaset okumasıyla mümkün olduğuna inanmıştır. Gökalp'in siyasete ilişkin ilk incelemeleri devletin ne olması gerektiğine ilişkindir. Bu anlamda işe devlet ne olmalı sorusuyla başlamıştır. Çünkü insanlarda devlet sayesinde kamusal ortaklık hissi ve toplumsal vicdan hadisesi meydana gelmiştir. Kamusal ortaklığın ve vicdanın oluşmadığı yerde insanın hayvandan farkı kalmamıştır. Birey, toplumsallık vasıtasıyla insanlık hüviyeti kazanmıştır. Devletlerin özünü de toplumsallığın, çeşitli zümrelere ve bireylere ulaşması oluşturmuştur. Birey toplumsallığa katıldıkça insan niteliği kazanmıştır (Taburoğlu, 2015: 79). Bu bağlamda Gökalp, devlet ne olmalı sorusunun cevabını ararken devletin geçirmiş olduğu evrim aşamalarını bilmenin işini kolaylaştıracağını düşünmüştür. Dolayısıyla devlete dair düşüncelerini evrim merkezli bilimsel bir anlayış ekseninde inşa etmiştir. Gökalp ilk olarak İçtimaiyat dergisinin Nisan 1917 sayısında üç evreden teşekkül etmiş bir devlet tipolojisi oluşturmuştur: Medine, Saltanat ve Asrî devlet. Medine, homojen bir topluluğunu oluşturduğu benzer inanç ve kültüre sahip insanlara ait siyasi yapıdır. Gökalp'e göre, İslamiyet'ten önceki Türklerde *medine* tarzı siyasal örgütlenme vardır. Bu Türkler, göçebe bir hayata sahiptir. Bakıldığında Gökalp, *medine* kavramını bugünkü bilinen anlamından farklı olarak kullanmıştır. Çünkü günümüzde Medine, şehir olarak bilinmektedir. Ancak Gökalp literatüründe *medine*, göçebe yaşamı imlemiştir. Saltanat, müşterek devlette denilen pek çok kavmi veya dini içerisinde barından yapının adıdır. Gökalp, saltanatı asri devlete gidişte ara form olarak nitelendirmiştir. Son basamakta ise asri devlet vardır. Asri devletin en önemli özelliği; bağımsız bir yapıya sahip olmasıdır. Bağımsız hükümet, bağımsız ekonomi ve bağımsız bir hars. Ayrıca diğer bir belirgin özelliği de asri devletlerin laik ve demokrat olmasıdır. Fakat bakıldığında içtimaiyat dergisinin bir sonraki sayısında -Haziran 1917- Gökalp, yeni bir evrimci devlet tipolojisinden söz etmiştir. Ve bu devletlerin ismini şöyle adlandırmıştır: kavmi, sultani ve milli (Özyurt, 2016: 205-206).

Ünsaldı ve Geçgin'e göre (2015: 233-234), bahse konu bu üç evrimsel dönem Comte'un üç hal yasasının yeni bir okuması üzerine oturmaktadır. Gökalp, daha çok siyasal yönelimli seferberlik doğrul-

tusunda bu üç evreyle Comte'un metafizik aşamasından pozitif aşamasına kısacası modern döneme geçişin fikri rehberliğini yapmaktadır. Bundan dolayı son derece evrimsel bir anlayışa sahiptir.

Gökalp için tarih, zorunluluğun belirli bir dönemde ortaya çıkardığı oluşumlardır. Buradan hareketle idealistlerin tarihi sentezlerine benzer bir biçimde Türk tarihinde üç dönemli evrim modelini ifade etmektedir: birincisi kavim devri, ikincisi ümmet devri -ya da sultani de kullanılmaktadır- ve son olarak üçüncüsü millet devri. Batıdaki pek çok ilerlemeci tarih anlayışını savunan düşünürle göre Gökalp de bütün cemiyetlerin bu dönemlerden geçtiğini ya da geçeceğini savunmaktadır. Bu anlamda kavim döneminde cemiyet, dil ve ırk birliğiyle bağlıdır. Ortak gelenek ve göreneklerin yanı sıra ortak kurumları bulunmaktadır. Ümmet döneminde dinler bu özelliği silmektedir. Fakat millet döneminde toplumlar tekrardan kavmi kişiliklerini kazanmaktadırlar. Dolayısıyla son aşamada yani millet devrindeki en önemli husus, toplumun içtimai bir yapı kazanmış olmasıdır. Peki millet nedir? Millet, coğrafyayla, ırkla, siyasetle veya iradeyle açıklanacak bir olgu değildir. Onun için millet, dil bakımından ortak olan aynı terbiyeyi almış bireylerden oluşan kültürel bir zümredir. Maneviyat maddiyattan önce gelmektedir. Diliniz ve aldığınız terbiye/egitim, sizin hangi millettense olduğunuza karar vermenize vesile olmaktadır. Kan bakımından ortak olmak önemli değildir. Önemli olan anadil ve eğitim açısından ortak yönlerin bulunmasıdır (Ülken, 2007: 19-81).

Gökalp milletin oluşumunu gazeteyle açıklarken milletlerarası birliğin oluşumunu ise kitapla açıklamaktadır. Çünkü ona göre kitap dili ile gazete dili arasında ciddi sayılabilecek farklar bulunmaktadır. Gazete, halka hitap ettiğinden halk diliyle yazılmaktadır. Oysaki kitap, ilim ehline hitap etmektedir. Bu anlamda kitabın dili bilimseldir ve bilimsel terimler ekseninde meydana gelmektedir. Dolayısıyla İslam ümmeti ve Türk milleti dairesinde yer alabilmemiz için ortak bir bilim dilimizin ve ortak terimler sözlüğümüzün olması gerekmektedir. Dildeki bu İslamlaşma halinin, milletleşme sürecinde İslam toplulukları arasındaki ümmet bilincini zayıflamaktan koruyacağını dile getirmektedir. Milli devletin, halk ve din karşısında yasama bağımsızlığına sahip olması gerekmektedir. Bu minvalde milli devlet için yapılması elzem olan unsurlardan biri dilin yeniden canlanmasını ve milli bir edebiyatın oluşmasını sağlamaktır. Nasıl ki Hristiyan ülkeleri Latince

yerine kendi kavim dillerine dönerek milletleştiyse İslam ülkeleri de başta Türk toplumu olmak üzere, ümmet dilinden sıyrılıp kendi kavim dillerine dönerek milletleşmelidir (Özyurt, 2005: 185-188).

Karakaş'a göre (2008: 460), Gökalp, millet mefhumunu onu birçok konuda etkileyen Fransız sosyolog Durkheim'dan almıştır. Durkheim'in toplum kavramına atfettiği özellikleri Gökalp, millet kavramına atfetmiştir. Dolayısıyla Durkheim'deki toplum ile Gökalp'in millet kavramlarının benzer anlamları taşıdığı ifade edilmiştir. Her iki düşür açısından da toplumlar mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru evrilmiştir. Fakat Gökalp, Durkheim'den farklı olarak millet kavramına yeni anlamlar da yüklemiştir. Durkheim, toplumun organik dayanışmaya geçtikten sonra bir daha mekanik dayanışmaya dair özelliklerin görülmeceğini savunurken Gökalp, organik bir toplumda, mekanik dayanışma biçiminin de görülebileceğini savunmuştur. Bu hususta Gökalp'i Durkheim'den ayıran en önemli husustur.

Fındıkoğlu, Gökalp'in millet tanımında Durkheim'den ziyade E. Renan etkilendiğini iddia etmektedir. Renan'ın Fransız milliyeti hakkında ortaya koyduğu fikirler Gökalp'i bu konuda Renan'a daha çok yakınlaştırmaktadır. E. Renan, millet mefhumunu şu şekilde açıklamaktadır: "Bir millet bir ruhtur, manevi bir varlıktır. Bu ruhu, bu manevi varlığı hakikatte bir olan iki şey teşkil etmektedir. Biri mazide, öteki haldedir. Biri müşterek olarak zengin bir hatıralar mirasına konmadır. Öteki, bugünkü birlikte yaşama rızası, tüm olarak elde edilen mirası değerlendirmeye devam etme iradesidir." Kısacası Gökalp'te Renan gibi milleti oluşturan unsurlar arasında sadece dil ve ırkı yeterli görmemektedir. Bunların yanına terbiye ya da ruhu/hissi eklemektedir. Bu anlamıyla onun Renan'a daha çok yakın olduğu görülmektedir (Başoğlu, 2021: 101).

Gökalp, yapmış olduğu tasnifle ve millete dair dile getirdiği tanımla aslında yaratmaya çalıştığı yeni bir ulusal bilincin ya da milletleşmenin zeminini aramaktadır. Ulusal bilincin oluşma sürecini ve milletleşme projesinin ilk aşamasını Osmanlı milliyetçiliği oluşturmaktadır. İkinci aşamada Osmanlılık fikrinden uzaklaşarak devletin bekasının Türklük ruhunun canlanmasına bağlamaktadır. Son aşamada ise kurulacak olan yeni Türk devletinde terakkinin sağlanabilmesi için milli değerlerin ve Türklük anlayışının nasıl ya da ne olması gerektiği üzerine yoğunlaşmaktadır. Milletleşme mefhumu konusunda Gökalp, G.

Tarde'den etkilenmiştir. O, Tarde'den hareketle milletleşme olgusunun modern zamanlara özgü olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla milletleşmenin kurtuluşa ve terakkiye giden yolda zorunlu bir toplumsallaşma biçimi olduğunu savunmaktadır (Özyurt, 2005: 181-183).

Milletler, ümmet kavmine ait bir olgu değildir. Milletler, çağdaş medeniyetlerin tamamlayıcısıdır. Bu anlamda Avrupa medeniyetiyle birleşmek, millileşmenin ve millet olmanın kaçınılmaz şartlarından biridir. Gökalp'e göre kavimlerin demokratik bir hüviyet kazanması için ümmet, imparatorluk ve medeniyet aşamalarından geçmesi gerekir: "kavim, müşterek bir dine, müşterek bir devlete, müşterek bir medeniyete dahil olarak şahsiyetini kaybediyor, sonra da bu üç müşterek hayattan şahsiyeti kaybediyor, sonra da bu üç müşterek hayattan şahsiyetini kurtararak millet namı ile meydana çıkıyor." Gökalp, milliyeti dönemin en ileri toplumsal biçimi olduğunu ortaya koymuş olduğu bu evrimci şema ile ifade ediyor (Özyurt, 2016: 188).

Gökalp sosyolojisi yukarıda da ifade edildiği gibi evrimci/ilerlemeci bir toplum modeline dayanmaktadır. Yapmış olduğu bütün sosyolojik tanım ve açıklamaların tek sebebi evrimci, determinist anlayıştan faydalanarak Türk toplumunun Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine, imparatorluktan ulusal devlete geçişini sağlayacak bilimsel kanıtlar bulmaktır. Bu minvalde de toplumların kavim devletten imparatorluğa, imparatorluktan da milli devlete doğru evrimleştiğini ya da ilerlediğini göstererek son kertede "millet" safhasının toplumsal evrimde son halka olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Dolayısıyla millet safhasında son bulacak olan evrimsel/ilerlemeci anlayış, bilimsel bir gelişme olarak görülmektedir (Kaçmazoğlu, 2019: 13). Ayrıca Gökalp'in fert yok cemiyet var, sınıf yok meslek var ve imparatorluk yok milli devlet var biçimindeki evrimsel üç deyişi, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gerek siyasal düzene gerekse sosyolojinin tematik bünyesine miras olarak devredilmiştir (Ünsaldı ve Geçgin, 2015: 226).

Evrimsel süreçte daha doğrusu milli devlete doğru gidişte Gökalp, sosyolojiye de birtakım görevler vermiştir. Ona göre sosyoloji, milli devlete geçişte işlevsiz hale gelen kurumların yeniden canlanmasını önlemeye çalışmalıdır. Bu bağlamda sosyoloji fosilleşmiş kurumlar yerine yeni kurumlar ortaya çıkarmalıdır. Dolayısıyla milli sosyoloji, kimliğini kaybetmiş kavmin millet halinde yeniden doğmasına yardımcı olmalıdır (Özyurt, 2016: 207). Kurulacak ya da doğacak olan yeni

devletin yeni millet tanımına da sosyoloji öncülük etmelidir. Çünkü imparatorluk, milli devletten çok farklı umdelere sahiptir. En önemli farklılardan biri de imparatorlukta “ulus” mefhumunun bulunmamasıdır. Dolayısıyla yeni devletin hukuksal açıdan tanımlanmış bir ulus tanımı sosyolojinin kılavuzluğunda yapılmalıdır (Kaçmazoğlu, 2016: 51). Fakat görülmektedir ki Gökalp'in çizmiş olduğu evrimci model gerek akademide gerekse yazılı basında gündemdeki sıcaklığını korumaya devam etmektedir. Çünkü bakıldığında Gökalp'in evrimci modelle ortaya koymaya çalıştığı kültürel birlikteliğe dayalı, sosyal demokrasinin işlendiği ve eşitlikçi ulus-devlet aşamasına gelinememiştir (Kaçmazoğlu, 2019: 23).

Merkezi Dikotomi: Hars ve Medeniyet Zümresi³

Gökalp'te; birey-toplum, sınıf-meslek, kültür-uygarlık, doğu-batı değer-ülkü ve halk-seçkinler gibi pek çok dikotomi ya da ikilem bulunmaktadır. Ancak bu ikilemlerin başında ya da merkezinde hars ve medeniyet zümresi yer almaktadır. Batı ve doğu ikiliği onda medeniyet ve hars ikiliği şeklinde zuhur etmektedir. Gökalp, hars ve medeniyet ayrımıyla temelde iki unsura vurgu yapmaktadır. Birincisi modern dinin, modern devletin, modern hukukun, modern iktisadın ve modern ahlakın nasıl olması gerektiği konusunda bizleri bilgilendirmektedir. İkincisi ise milli kimliğin ne şekilde gerçekleşebileceği konusunda yol göstermektedir (Mardin, 2018: 23).

Ziya Gökalp için o dönemde toplumsal gerçekliği kavrayabilmenin yolu; sosyal hayata ya kültür zümresinden ya da medeniyet zümresinden bakmakla mümkündür. O günün toplumsal gerçekliğine dair ortaya konan fikir ve çözümler bu iki bakış açısı üzerinden şekillenmektedir. Sosyal bilimlerde veya sosyolojide araştırma yapanların birbirinden farklı sonuçlar elde etmesinin nedeni de bazı sosyal bilimci/sosyoloğun hayatı, “kültür zümresinden” bazılarının da “medeniyet zümresinden” aramalarından kaynaklanmaktadır. Bu farklılığın ortaya çıktığı ilk alan sosyal olgulara olan yaklaşım tarzında teşekkül etmektedir. Örneğin, Tarde, sosyal olguları “taklit yoluyla genelleşmiş bireysel yaratımlar” olarak tanımlamaktadır. Durkheim'e göre ise sos-

³ Ziya Gökalp bu iki kavram hakkında birçok yazı kaleme almış, sözlü olarak da birçok şey söylemiştir. Ancak bu konu hakkındaki en kapsamlı yazıları, Ötüken yayınlarından çıkan *Türkçülüğün Esasları* kitabının birinci kısmının beşinci maddesinde ve yine aynı yayınevinden çıkan *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı kitabının dördüncü maddesinde yer almıştır.

yal olgu, taklit yoluyla genelleştiği için sosyal olgu olmaz. Aslında sosyal olgu olduğu için taklit aracılığıyla genelleşmektedir. Bu bağlamda Durkheim, bireysel olguların acıkmak, susamak gibi içgüdüsel olduğunu iddia ederken dini inanç ve ahlaki kural gibi sosyal olguların ise dışarıdan bir basınçla kendini bireye dayattığını savunmaktadır. Yani medeniyet dairesine sokulan her kavram ve öge bilinçli bir zihnin ürünüdür. Duygusalıktan uzak objektif bir niteliktedir. Dolayısıyla toplumdaki her birey için aynı niteliği taşımaktadır. Genelin faydasının düşünen bir yapıya dayanmaktadır (İnalçık, 2000: 22). İşte buradaki fark Tarde'nin sosyal hayata medeniyet zümresinden, Durkheim'in de kültür zümresinden bakmasındandır. Benzer şekilde hars ve medeniyet içinde yaşayan bireyler de farklı düşünme ve yaşayış tarzı geliştirirler. Öyle ki kültür zümresi içerisinde yaşayan birey, toplumsal vicdanın hakikatlerini veya isteklerini kıymetli idealler olarak görürken, medeniyet zümresi içerisindeki ise toplumsal aklın mantığı çerçevesi dairesinde düşünmektedir (Ülken, 2007: 15-16).

İnsanlar bazen vicdanına ziyadesiyle mahkûm olduğundan dolayı mantıklı düşünemez. Bazen de vicdanından ziyade aklına daha fazla yetki verdiğinden vicdanı duygularını öldürür. Akıl ile vicdan ya da medeniyet ve kültür arasındaki bu çatışma, kaçınılmaz bir zorunluluk değildir. Esasında ikisinin de görevi farklıdır. Bunlardan ilkinin yani aklın görevi, nesnel gerçeklikleri derinlemesine irdelemektir. İkincisi olan vicdanın görevi ise toplumsal değerlerimizi önemseyip takdir etmektir. Akıl, nasıl yaşamalı sorusuna, "makul bir şekilde" cevabını verirken, vicdan ise niçin yaşamalı sorusuna "idea için" cevabını vermektedir. Akıl, bilgiye dayanan hükümlerle düşünceyle hareket eden yanımızı vicdan ise irademizi temsil etmektedir. Hülasa birincisi insanlara araçları ikincisi ise amaçları göstermektedir (Ülken, 2007: 18).

Özyurt'a göre Gökalp'in hars ve medeniyete yüklediği anlamlar Tönnies'in 'cemaat-cemiyet' -orijinal ifadesiyle 'gemeinschaft-gesellschaft'- kavramlarına yüklediği anlamlar ile benzerlik taşımaktadır. Gökalp bu ayırmda dolaylı da olsa Tönnies'ten etkilenmiştir. Öyle ki kolektif duygusallığın ürünü olan kültür cemaate aittir. Diğer taraftan duygusal yansızlığın ürünü olan medeniyet ise cemiyete imlenmiştir. Kısacası Gökalp, duygusal olan her şeyi harsa bağlamaktayken objektif birikimleri de medeniyete bağlamıştır. Bu yolla Türklük öz bilincini medeniyet karşısında güçlü kılmak istemiştir (Özyurt, 2016: 187).

Diğer bir ifadeyle harsı ön plana çıkarmıştır. Çünkü ona göre harsi milletlerdeki ideal insan tipi, mefkûresi olan tiptir. Mefkûre sahibi bireyler, harsi milleti ayakta tutacaktır. Ayrıca bir milletin kendi özünü tanıyıp bulması büyük milli felaketlerin yaşandığı dönemde ortaya çıkan milli kahramanlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Gökalp için milli şahsiyetler, milli ideali keşfeden tiplerdir. Dolayısıyla bu ideali kişiliklerinde temsil etmektedirler. Gökalp için Atatürk böyle birisidir. Milli devlet için milli ideali keşfetmiştir. Bu minvalde mefkûre, hayati hamleyi içinde taşımaktadır. Mefkûre sahibi hars temelli millet, toplumsal vicdanın ve sosyal dayanışmanın en güçlü olduğu toplum biçimidir. Atatürk'ün devrimlerini sosyal konular üzerinden –eğitim, halkevleri, dil vs.- başlatmış olması yeni bir milli kültür yaratma çabasından kaynaklanmaktadır. Çünkü milli kültür toplumda güçlü bağlar oluşturmamasının dışında milleti ileri götüren en yaratıcı faktörlerin başında gelmektedir. Öyle ki Gökalp milli kültürü, toplumu bir arada tutan canlı bir üst varlık olarak görmektedir (İnalçık, 2000: 29).

Gökalp, yukarıdaki ifadelerde dikkatle incelendiğinde kaleme almış olduğu yazılarda kültür mefhumunu kullanmaktan imtina eder. Bunun nedeni, kültürün etimolojik olarak iki anlama gelmiş olmasıdır. Bu minvalde kültür kavramını birinci anlamını karşılamak için hars kavramını kullanırken ikinci anlamını karşılamak için tezhib kavramını kullanır. Hars ile tezhib arasında iki fark bulunur: birincisi hars demokratik, tezhib aristokratiktir. İkincisi, hars milli tezhib ise milletlerarasıdır (Sağlam, 2008: 167).

Gökalp, zaman içerisinde çeşitli medeniyet tanımları yapmıştır. Burada dikkat çeken önemli nokta son dönemde yapmış olduğu tanımlarda medeniyete kültürün özelliklerini de eklemesidir. Gökalp için her medeniyetin kendine içkin bir sistemi vardır. Birbiriyle karışamazlar. Her bir medeniyetin kendi sahaları ve evrimleri bulunmaktadır. Örneğin günümüzde Avrupa medeniyeti, Budist medeniyeti ve İslam medeniyeti mevcuttur. Milletler tarihin her döneminden farklı bir medeniyet dairesi içerisinde yer alabilirler. Mesela Türkler Orta Asya'da iken uzak doğu medeniyet dairesinde, Osmanlı döneminde Orta Doğu medeniyet dairesinde millet devrinde ise Batı medeniyet dairesi içerisinde yer almışlardır. Dolayısıyla bulunmuş oldukları medeniyet dairelerine özgü pratikler geliştirmişlerdir. Çünkü birbirine zıt medeniyetler aynı toplulukta yaşayamazlar. Nasıl ki iki dinli bir birey

olamayacağı gibi iki medeniyete mensup bir birey de olamaz (İnalçık, 2000: 23).

Vakkasoğlu'na göre (2019: 154), Gökalp, İslam dinini medeniyet olarak görmemektedir. Bu minvalde İslam medeniyeti kavramını kullanmaktan imtina etmektedir. Çünkü Gökalp, medeniyetlerin din ile bir alakası olmadığını savunmaktadır. Dolayısıyla İslam medeniyeti diye bir şey yoktur. O bunu şu ifadelerle açıklamaktadır: “Şark medeniyeti bazılarının zannettiği gibi gerçekten İslam medeniyeti değil, Batı roma medeniyetinin bir devamından ibaretti. Osmanlılar, doğu roma medeniyetini doğrudan doğruya Bizans'tan almadılar: kendilerinden evvel, Müslüman Araplarla Acemler bu medeniyeti almış olduklarından, Osmanlılar onu bu dindaş milletlerden aldılar. Bundan dolayıdır ki, bu medeniyeti bazı mütefekkirler İslam medeniyeti zannettiler. Oysaki Şark medeniyeti aslında Şarki Roma medeniyetidir” (Gökalp, 2014: 46-60).

Esasında bakıldığında Gökalp, bir toplum mühendisidir. O dönemde de topluma bir toplum mühendisi gözüyle baktığında Türklerin içerisinde yer alabileceği tek medeniyetin Batı medeniyeti olabileceğini düşünmektedir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda Gökalp'in haklı olduğu düşünülebilir. Çünkü bilim alanında önemli gelişmeler kaydetmiş, çağın gerekliliklerine uygun bilimsel gelişmeleri tamamlamış ve refah içerisinde bir Batı medeniyeti söz konusudur. Ancak diğer taraftan Gökalp Batı medeniyetindeki olumsuzlukların da farkındadır. Bu bağlamda o pragmatist bir tavırla mevcut olumsuzlukların –özellikle de ahlaki yolsuzlukların- Türk milletine sirayet etmemesi için de yoğun bir çaba sarf etmektedir (Özyurt, 2016: 185-187). Gökalp neden batı medeniyeti sorunu şu sözlerle cevaplamaktadır: Coğrafi buluşların, iletişim ve ulaşım alanındaki teknolojik yeniliklerin milletlerarası ilişkileri arttırarak bu ilişkileri evrensel bir ölçeğe ulaştırdığından ve dünyanın tek medeniyeti bir hale gelme sürecine girdiğinden söz eder. Medeniyet toplumu çerçevesini sürekli genişleten bir sosyal kurala bağlıdır. Türkler muasır batı medeniyetine yönelmekle zamana uygun davranmış olacak ve geri kalmışlıktan kurtulacaktır (Gökalp, 2014: 32-38).

Gökalp, Batıyı nasıl örnek almamız gerektiği konusunu Japonya üzerinden örneklendirmektedir. Japonlar, muasırlaşırken Avrupalıların fennini ve bilimini almışlardır. Bu fen ve bilimden is-

tifade ederek onlar gibi otomobiller, savaş gemileri ve uçaklar yapmışlardır. Bu sayede her anlamda Avrupalılara yetişmişlerdir. Yanı sıra bakıldığında şekil ve yaşayış açısından Avrupalılara benzemişlerdir. Dinlerini, milliyetlerini muhafaza etmişlerdir. Dolayısıyla Gökalp, Japonlar gibi Avrupa'dan sadece bilim ve teknolojiyi almak fikrini savunmuştur. Çünkü bir medeniyet farklı milletlerin ortak maddesidir. Ancak bir medeniyetin her millette aldığı nevi şahsına münhasır biçimler vardır. Bu da harstır. Türkler de harsını, Türklüğünü ve dinini muhafaza ederek muasırlaşmalıdır. Gökalp bu durumu da şu cümleyle ifade etmiştir: "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Avrupa medeniyetindenim." Fakat Gökalp'e göre Avrupa'da gerçekleşen Rönesans, reform, felsefi teceddüt, romantizm gibi ahlaki, dini, ilmi bedii inkılaplar henüz İslam aleminde meydana gelmediği için biz hâlâ Orta çağdan kurtulamamışızdır. Japonlar, Avrupalı bir millet sayıldıkları halde biz hâlâ Asyalı bir millet olarak addolunmaktayız. Bakıldığında Japonlar bizden daha Asyalı ama literatüre göre biz daha Asyalıyız. Bunun sebebi de Avrupa medeniyetine tam olarak girmemişimizdir (Sağlam, 2008: 203). İşte hars ve medeniyet ikilemi Avrupa medeniyetine nasıl girebileceğimiz noktasında bizlere yol göstermektedir. Hars ve medeniyet, kalkınma ve çağdaş gelişmeleri yakalayabilmek için dışa açık olmayı zaruri gören fakat bununla birlikte özün korunması gerekliliğini dile getiren bir anlayışı izah etmektedir. İçer kapanmak ile dışa açılmak arasındaki bu çatışma bilhassa Batı ile kurulan sosyal ve siyasi ilişkilerde ya da batılı değerlerin alınıp alınmaması konusunun neredeyse bütün kriz dönemlerinde etkisini hissettirmektedir (Bulut, 2021: 119).

Sonuç

Bu çalışmada Ziya Gökalp'in yıkılmak üzere olan bir devleti kurtarmak için ve kurulacak olan yeni devletin ne olması gerektiği hususunda ortaya koyduğu fikirleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Gökalp, yakın tarihimizin en önemli mütefekkirlerinden biridir. Özellikle sosyoloji alanında ortaya koyduğu fikirler Türk düşün hayatında derin izler bırakmıştır. Öyle ki ülkemizde hem sosyologlar arasında hem de akademide en çok okunan ve üzerine analiz yapılan düşünürler arasına girmiştir. Gökalp'in ortaya koymuş olduğu teori, kavram ve yöntemler her ne kadar Durkheim, Gabriel Tarde, Comte, Weber ve Le

Bon'dan yola çıkılarak meydana gelmişse de dönem açısından düşünlüdüğünde bunlar onun değer ve önemini azaltmaktan ziyade bilakis artırmıştır.

Gökalp, pek çok düşünüre göre bir anlamda Durkheim'i tevil etmiştir. Gökalp'i Durkheim'e yaklaştıran temel neden; sosyalist ve Marxçı çözümlenmelere karşı olmasıdır. Bu durum da onu Durkheim'in toplumları mekanik organik olarak tasniflediği ve merkezine de dayanışmayı koyduğu anlayışa düşünceye yakınlaştırmıştır. Gökalp'in aktif olduğu yıllara bakıldığında Osmanlı İmparatorluğunun en çalkantılı olduğu dönemlere denk geldiği görülmektedir. Dolayısıyla bizatihi kendisi bu çalkantılı süreçten genelde sosyal bilimler özelde ise sosyoloji yardımıyla çıkılabileceğini düşünmektedir. Bundandır ki Gökalp, sosyolojiye özel bir ilgi duymuş ve ülkedeki kurumsal sosyolojinin öncüsü olmuştur. Hülasa ona göre dönemin sosyal, kültürel, iktisadi ve siyasi meseleleri ancak sosyal bilimler ve sosyolojiye dair yaklaşımlar neticesinde çözüme kavuşturulabilir. Durkheim bu noktada piri sayılmaktadır.⁴ Ancak unutulmamalıdır ki Gökalp, motamot bir Durkheimci değildir. Onun sosyoloji tespitleri üzerinden Türk toplumuna dair tespitler ortaya koymuştur. Bizim toplumumuzun sorunları çerçevesinde kavramlar ve teoriler üretmiştir.

Gökalp'in en önemli hedefi modern bir devletin oluşmasıydı. Bir milliyet etrafında birleşmiş ve ulusal bilincin güçlü olduğu modern bir devlet. Dönemin popüler anlayışı bunu gerektiriyordu. Batı Avrupa'ya bakıldığında ulus devletlerin oldukça güçlü olduğu bir süreç yaşanmaktaydı. Dolayısıyla onun için de eğer modern ve güçlü Avrupa'yla rekabet edebilecek bir devlet olacaksa onlardakine benzer şekilde ancak bir millet etrafında bütünleşerek gerçekleşmesi mümkündü. Türk milleti de modernleşmeliydi. Gökalp'in ortaya koyduğu düşünce, teori ve kavramlar önemli olmakla birlikte bu konuda ona getirilen en önemli eleştiri modernleşmeyi sabit bir reçete üzerinden ele almış olmasıdır. Aslında bakıldığında modernleşmeye dair tespitlerde bulunan sosyal bilimcilerin çoğuna gelen iki önemli eleştiri vardır. Hem sabit bir reçete üzerinden kendi toplumlarını okumalı hem de Batılı

⁴ Z. Fahri Fındıkoğlu, Gökalp ve Durkheim ilişkisini şöyle açıklamaktadır; ona göre Gökalp'in Durkheim okulundan aldığı temel öğretisi, Durkheim'in düşünce ve yaklaşım usulüdür. Ülkemizdeki sosyoloji ilminin veya sosyal bilimlerin kuruluşundan itibaren ortaya koyduğu başarı da hem bu yöntemden hem de Gökalp'in bu yöntemi kullanmadaki ısrarından kaynaklanmaktadır. Burada önemli olan nokta Gökalp'in Durkheim'in görüşlerini almakla kalmayıp Türklerin sosyal problemlerine uygulamış olmasıdır. Bkz. Sağlam, Ziya Gökalp, 2008: 175.

düşünürlerin geliştirdiği kavramlar üzerinden toplumu okumaya çalışmaları.⁵ Dolayısıyla Gökalp'te bu eleştirilerden nasibini almıştır.

Modernleşme dediğimiz olgu bir süreci imlemektedir. Bu süreç içerisinde toplumlar çok kısa süre zarfında değişip dönüşmektedir. Dolayısıyla kurtuluşu bir reçeteye sabitlemek değişen şartlara bağlı olarak fikirleriniz geçersiz kalmasına neden olacaktır. Gökalp'in ve ondan sonra gelen sosyal bilimcilerin düştüğü en önemli hatalardan biri budur. Sabit bir reçete üzerinden kurtuluşu aramak. Bu bağlamda Gökalp'e getirilebilecek en önemli eleştirilerden biri kurtuluşu sabit bir reçeteye bağlamış olmasıdır. Diğer taraftan aslında Gökalp'in bütün gayesi evrimci/ilerlemeci anlayış çerçevesinde Türkçülüğün, İslam'ın ve modernleşmenin bir arada olabileceğini göstermektir. Türkler, imparatorluktan milli devlete geçerek çağın gereğine göre davranmış olacaktır. Burada Gökalp, hars ve medeniyet ayrımı da yaparak milli devletin milli kimliğini de açıklamaya çalışmıştır. Bu yolla hem kurtuluşun ve hem de terakkinin nasıl olması gerektiğini ifade etmiştir. Günümüze bakıldığında Gökalp'in irdelediği ve analiz ettiği problemlerin hâlâ sıcaklığını koruduğu görülmektedir. Öyle ki bahse konu sorunlar sıcaklığını koruduğu sürece Gökalp'te gündemde kalmaya, okunmaya ve analiz edilmeye devam edilecektir.

Kaynakça

- Akın, M. H., 2021, *Türkiye'de Modernleşme: Din, Siyaset ve Toplumsal Değişme*, Ankara: Türkiye Notları Yayınevi.
- Aktay, Y., 2010, *Türk Sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Katkı*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Başoğlu, U., 2021, *Ziya Gökalp*, İstanbul: Eftalya.
- Bulut, Y., 2021, *Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi*, İstanbul: Alfa.
- Gökalp, Z., 1917, Cemiyette Büyük Adamların Tesiri, *İçtimaiyat Mecmuası*, 2, 48-70.
- Gökalp, Z., 2014, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Ötüken.
- Gökalp, Z., 2014, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul: Ötüken.
- İnalçık, H., 2000, Ziya Gökalp: Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür, *Doğu Batı*, 3(12), 9-35.
- Kaçmazoğlu, H. B., 2016, *Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük, İslamcılık, Muhafazakarlık*, 2. Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi.

⁵ Bu konudaki en kapsamlı çalışma Yasin Aktay'ın *Türk Sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Katkı* adlı kitabıdır. Aktay bu kitapta Sosyolojinin Yitik İmgelemi başlığı altında Gökalp'e getirilen eleştirilerin benzerini Türk sosyologlarına yapmaktadır.

- Kaçmazoğlu, H. B., 2019, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 8. Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Karakaş, M., 2008, Ziya Gökalg'e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11, 435-476.
- Kongar, E., 2019, *Türk Toplum Bilimcileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mardin, ř., 2018, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, 26. Baskı, İstanbul: İletişim.
- Özyurt, C., 2005, Milletleşme Sürecinde Ziya Gökalg'in Medeniyet Arayışı, *Doğu Batı*, 8(31), 179-199.
- Özyurt, C., 2016, *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi*, 2. Baskı, Ankara: Kadim.
- Sağlam, S., 2008, Ziya Gökalg, M. Çađatay Özdemir içinde, *Türkiye'de Sosyoloji: İsimler-Eserler I* (s. 161-219), Ankara: Phoenix.
- Taburoğlu, Ö., 2015, Ziya Gökalg'te Toplumsal Vicdan, *Notlar Dergisi*, 1(1), 95-103.
- Turđut, F., 2021, *Türk Sosyolojisinin Disiplinel İnşası: Aktörler, Dönemler ve Temalar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ülken, H.Z., 2007, *Seçme Eserleri I: Ziya Gökalg*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ünsaldı, L. ve Geçgin, E., 2015, *Sosyoloji Tarihi: Dünya'da ve Türkiye'de*, 5. Baskı, Ankara: Heretik.
- Vakkasoğlu, V., 2019, *Tarih Aynasında Ziya Gökalg*, 15. Baskı, İstanbul: Ensar.